

Erdei Ferenc, a politikai gondolkodó

Erdei Ferencről azt szokták mondani, hogy tudós és politikus. Én azt szeretném állítani, hogy politikai gondolkodó, mégpedig olyan politikai gondolkodó, aki nem elégszik meg elméletek kidolgozásával, hanem részt vesz a gyakorlati politikai munkában is. Ez a kettősség önmagában hordja a konfliktus lehetőségét. Az a politikai gondolkodó, aki csak az elmélet terén marad, azzal vigasztalódhat, hogy nézeteivel hatni tudott — ha nem is korára —, legalább az utókorra. Tegyük hozzá: nem minden politikus egyben politikai gondolkodó is, sokan csak alkalmazói a politikai programoknak. Az ő esetükben is természetesen fennáll a konfliktus program és valóság között, de ez a konfliktus nem kerül elméleti szintre. A politikai gondolkodó — aki egyben politikus — nemcsak a politikai gyakorlat számára szerez tapasztalatokat, hanem elméleti következtetést von le tapasztalataiból. Magyarországon kevés ilyen, a politikában is részt vevő politikai gondolkodóval találkozunk, és ezek közül is egészen rendkívüli Erdei Ferenc.

Minden alkotó ember gondolatainak megismerése csak úgy lehetséges, ha megvizsgáljuk azt az eszmei forrásvidéket, amelyről jött. Erdei Ferenc a Horthy-Magyarország világában nőtt fel, és éppen ezért először arról kell beszélnünk, hogy mi volt az uralkodó ideológia ebben a korban. Megbukott a Tanácsköztársaság, a trianoni békeszerződéssel összezsugorodott az ország. A Tanácsköztársaság bukása azt jelezte, hogy a radikális társadalmi haladás lehetőségei elzárultak a magyar nép előtt. Fennmaradt kisebb javításokkal a feudális maradványokkal terhelt kapitalista Magyarország, amelynek uralkodó osztálya a nagy félelem hatására elzárkózott a társadalmi reformoktól és a polgári demokráciát csak az osztályérdekek által megszabott keretek között volt hajlandó gyakorolni, gondosan törekedve arra, hogy korlátozzon minden olyan mozgalmat, amely igazi változásokra törekszik. A trianoni békeszerződés nemcsak a nemzeti érzelmeket sértette, hanem az érdekeket is, hiszen a megkisebbedett Magyarország gazdaságilag kedvezőtlen helyzetbe került. Emellett a francia kezdeményezésre létrejött kisantant egyszerre akarta a Szovjetunió elleni *cordon sanitaire* és a területi revíziót követelő közép-európai országok ellen a gát szerepét játszani, s ez növelte az elszigeteltség érzését. A magyar uralkodó osztály ezt a helyzetet kihasználva a nacionalizmus ideológiáját hirdette meg, nagyon is anakronisztikus módon, visszaidézve a középkori Magyarország képét, az úgynevezett szentistváni állameszmét egy olyan világban, amikor már kifejlődtek a modern nemzetek. Ez az ideológia ugyanakkor valamiféle magyar fölényt akart érvényesíteni a Duna-medencében, amelynek sem gazdasági, sem más: katonai, külpolitikai támasza nem volt. Hatása mégis jelentősnek tekinthető, hiszen tényleges érdekekre és érzékenységekre tudott reagálni, mégha ábrándokat is kergetett. Az uralkodó osztály az egész politikai és kulturális apparátust felhasználta ennek az ideológiának a terjesztésére és e tekintetben élvezhette az egyházak támogatását is, amelyek maguk is védtek a fennálló társadalmi rendet, mint a kereszténység támaszát.

A művelődési miniszter itt közölt előadása elhangzott Makón, 1984. decemberében az Erdei Ferencre emlékező tanácskozáson.

Ebben a légkörben nem volt könnyű ellenzékinak lenni Magyarországon. A kommunistákat üldözte, illegalitásba szorította a fehérterror, és a marxizmust nemcsak az uralkodó osztály, de az értelmiség is igyekezett lejáratni. Az illegális kommunista párt ilyen körülmények között nem játszhatott széles körű politikai-ideológiai szerepet, a Tanácsköztársaság emléke azonban élt a parasztság és a munkásosztály egy részében és az értelmiség szűk körében. A szociáldemokrácia megalkudott a Horthy-rendszerrel, de progresszív szerepet játszott a munkásság érdekvédelmében és művelődésében. A parasztság egyes rétegeinek érdekeit képviselő pártok és csoportosulások a földreformért és általában a gazdasági-kulturális felemelkedésért küzdöttek, de magát a kapitalista rendet nem vonták kétségbe.

Erdei Ferenc Makón, a hagyományos között a parasztság világával ismerkedett meg, magát mindig ama parasztság képviselőjének tartotta, amely politikailag a függetlenségi hagyományhoz kapcsolódott, de megismerkedett a munkásmozgalommal is. A kettő összekapcsolódása nagyon fontos Erdei eszmei indítása szempontjából, s meghatározza választását. Érdekes azonban megfigyelni, hogy Erdei Ferencnél hogyan alakult ki a hagyományokra támaszkodva, de az egyetemi tanulmányok és a külföldi tapasztalatok alapján is a sajátos, személyes világnézet.

1935/36-ban írt leveleiben ingadozik abban a kérdésben, hogy mit kell tennie, az egyéni sorsot kell-e előtérbe állítania, vagy a közösséget szolgálni? Végül is, ahogy egyik megfogalmazása mondja: a paraszti világ lehetőségét ragadta meg, azt a lehetőséget, ami „egy öntudatos közösségi sorsot kifejező és szolgáló élet kialakulásához kellett”.¹ Mindjárt kezdettől fogva világossá vált számára az is, hogy nem elég csak lázadni a közösség érdekében, társadalmat kell formálni. „Általlatni a dolgokat, hűséggel vállalni törvényeit és rájuk építeni, amit ember építhet”² — így fogalmazza meg 1936 januárjában a maga programját. A felkészüléshez a szakma megtanulásán túlmenőleg — a szakma a közgazdaságot és a szociológiát jelenti — az is hozzátartozik, hogy tájékozódik a korabeli magyar és külföldi politikai gondolkodásban. Ez a tájékozódás külföldön vagy a polgári demokrácia irányzataira, vagy a fasiszmusra hívhatja fel a figyelmet, amely az ő németországi látogatásának idején már nem egyszerűen csak ideológia, hanem gyakorlati politika. A polgárság eszmevilága őt kevéssé foglalkoztatja, még ha értékeli is a nyugati országok fejlődését és a polgári demokráciát, nem látja, hogy miképp oldhatja meg a magyar társadalom nagy kérdéseit. A fasiszmussal, amelyet közvetlenül megismert Németországban, a legélesebben szemben állt, irracionálisizmusa és szociális demagógiája miatt. Ez nagy dolog, mert a nemzeti szocializmus Magyarországon is hatott, még az ellenzéki irányzatok is rokonszenveztek egyes gondolataival. Érdekes megemlíteni, hogy éppen Németországban ismerkedik meg alaposabban a marxizmussal, és különösen Lenin munkásságával, akinek nem pusztán elméletét értékeli nagyra, hanem a realitások iránti érzékét és főleg agrárpolitikáját. Leninről egyik levelében ezt írja: „*Lenin zseni és orosz, aki felfogott mindent a világból és hazája felől a végtelenig fejleszthető alapokat rakott le.*”³ Leninben nemcsak a politikai gondolkodót tiszteli, hanem a gyakorlati politikust is, aki amellet, hogy világpolitikában gondolkodott, össze tudta kapcsolni saját országában a munkásság és a parasztság ügyét.

Amikor hazatér, bekapcsolódik a népi írók mozgalmába, mert úgy véli, hogy ebben a keretben tud harcolni a parasztság érdekeiért. Ő a Válasz és a Márciusi Front egyik fő ideológusa, de illúziók nélkül vesz részt a munkában.

Már 1937-ben politikát akar csinálni, de erre nincs lehetőség, még a parasztpárt létrehozása (1939) után sem. A népi írók mozgalma értelmiségi irányzat marad, s ez őt nem elégíti ki. De más vitája is van társaival: kezdettől fogva állítja, hogy a parasztság sorsa önmagában nem vizsgálható és nem javítható. Amikor kiderül az, hogy mindezek a kezdeményezések tulajdonképpen nem tudnak igazán politikai hatást kialakítani, akkor Erdei Ferenc bírálatot mond és visszavonul. A visszavonulás nem azt jelenti, hogy felhagy a politikai tevékenységgel, de jelenti azt, hogy a politikai tevékenységre most már a hazai valóság tudományos tanulmányozása alapján igyekszik felkészülni. Sorra jelen-teti meg könyveit, amelyek tudományosan is alátámasztják azt a meggyőző-dését, hogy a parasztkérdés megoldása csak osztársadalmi lehet. Ezt szug-gerálja 1937-ben a *Futóhomok*,⁴ 1938-ban a *Paraszток*,⁵ 1939-ben a *Magyar vá-ros*,⁶ 1940-ben a *Magyar falu*,⁷ és 1941-ben a *Magyar tanyák*.⁸ Ezeknek a mun-káknak osztársadalmi irányultságát igazolja vissza a kortárs Bibó István, Erdei barátja, amikor a parasztság mítoszának felszámolását fedezi fel bennük. Ugyanis neki az a meggyőződése sok mással szemben, hogy a parasztságnak az adott körülmények között a kapitalista utat kell megjárnia, tehát az áruter-melés útját és nem valamiféle elképzelt harmadik utat. Erdei könyvet akart írni az egész magyar társadalomról, a megmaradt vázlat azt bizonyítja, hogy ő soha nem kötelezte el magát a paraszti egyedülvalóság mellett, mindig látta a többi osztály helyét, és kereste kapcsolatát a parasztsággal. Ez a globális látásmód határozottan előnyére vált, és módot adott neki arra, hogy a külön-böző illúziókkal szembenézzon.

A második világháború fejleményei, a magyar uralkodó osztály és a tár-sadalom megosztottsága, az értelmiség egy részének radikalizálódása, a kom-munisták népfrontpolitikája oda vezette, hogy az 1943-ban megrendezett szár-szói találkozón nyíltan kifejtse véleményét. Itt mondja azt ki, hogy „elsősor-ban a munkásság, másodsorban a parasztság képviseli azt a társadalmi erőt, amelyik a további alakulást meg fogja határozni. Ebben a fejlődésben két-ségtelenül a munkásság képviseli a nagyobb erőt. Ennek a rétegnek van olyan szervezete, programja és politikai iskolája, amely társadalmunk gyökeres át-alakítását sikerrel megkísérelheti. Ezen az úton a munkásság önkéntelenül is, de politikai céltudatossággal is keresi a parasztsággal és az értelmiség szaba-dabb elemeivel való szövetkezést, mert ezek a rétegek mind az alakulás ki-harcolásának, mind pedig az új társadalmi szervezet felépítésének elengedhe-tetlen és nélkülözhetetlen elemei.”⁹ Amikor ezt mondja, a marxizmus állás-pontját fogadja el és zárszavában ki is mondja: „Felmerült egy hozzászólás-ban az a kérdés, hogy miután előadásom szemlélete a *történelmi materializ-must* képviseli, merjük-e vállalni ezt a gondolkodási irányt, és az ebből követ-kező politikai következményeket. Ha e kérdésre egy szóban kell felelnem, ak-kor az a válaszom, hogy: igen.”¹⁰

Amikor ezt az álláspontot elfogadja, akkor szemben áll az úgynevezett harmadik oldal vagy harmadik út politikájával, amelyet elsősorban Németh László képviselt, és amely Erdei meghatározása szerint „egy szociális, népi tár-sadalom elképzelésével elsősorban a magyarság népi felszabadulását tartja alapvető követelménynek, és ebben a vonalban képzei el a társadalom átala-kulásának módját és rendszerét. Tehát elsőrendű kérdése: a magyarság, mint népiség, és a társadalmi átalakulást ennek alárendelve képviseli, és követeli. Hívei legnagyobbbrészt az értelmiségből származnak, és számosan kapcsolódnak hozzájuk a parasztság most felkerült elemei is.”¹¹ Erdei szerint illúzió az, hogy

a parasztság ne menjen át a kapitalista fejlődésen, illúzió, hogy kizárólag a parasztság képes az átalakulást végrehajtani, és illúzió az is, hogy maga az értelmiség vállalni tudja a politikai mozgalmat. Azt elfogadja, hogy Németh László mint író „a teljes világot és a teljes emberi és népi élményt fejezi ki”,¹² de az ő programját nem tekinti politikai programnak. Ki is jelenti: „az ilyen írói szemlélet soha nem tud pontosan megegyezni az aktuális politikai vonallal. A politika mindig sorrendet követ, és a hangsúlyt mindig az aktualitásra teszi. Az író viszont mindig az egészet látja, s szavait mindig az egész emberiségért és saját népéért való aggodás fűti.”¹³ Szinte próféciaának tűnik az a mondata, amelyet a szárszói zárszóból idézek: „A politikai vonal nem tehet mást az ilyen írói magatartással szemben, minthogy, ha felhasználhatja műveit és hatását, felhasználja, ha pedig szemben találja magával megnyilatkozásait, eltűri, és legfeljebb a helyére szorítja vissza. Ez a kiváltság azonban nem vonatkozik az ilyen író követőire.”¹⁴ A követőkkel kapcsolatban a következő megállapítást teszi: „Számukra »harmadik út« nincs. A harmadik út csak az alkotó író vagy tudós kiváltsága, ami egyúttal azt a következményt is ráhárítja, hogy vállalnia kell a politikai előrehaladástól való elmaradását, vagy abból való kiesését, azaz a meggyőződéssel, hogy egy következő fokon majd újra együtt találja magát vele. Az értelmiségi mesterségek azonban így nem maradhatnak kívül. Ha tényleg nem állnak bele az építő előrehaladás vonalába, akkor már szükségképpen szemben is állnak vele.”¹⁵ Egyszóval nem fogadja el az értelmiség különállását, sőt, követeli, hogy állást foglaljon az alapvető politikai kérdésekben.

Erdei Ferencnek ezek, az 1943-ban elmondott megállapításai nemcsak az általános helyzetből következnek, hanem az eszmei útnak is az eredményei, amelyeket a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején tett meg, egyre inkább elszakadva a népi mozgalom kiindulási pontjától és egyre határozottabban a marxizmus, a szocializmus koncepcióját választva. A magyar társadalom tanulmányozása oda vezet, hogy alkalmaznia kell a marxi kategóriákat, ha tisztán akar látni, nemcsak az adott társadalmi struktúrák dolgában, hanem ezek megváltoztatása szempontjából is. Hadd tegyük hozzá, hogy Erdei útja Darvas József, Veres Péter útjához hasonló, de a negyvenes évek elején nem ők képviselték a népiek mellé állt értelmiség többségének álláspontját, ez a többség inkább Németh László harmadikutas koncepcióját tette magáévá, s ez hatott 1945 utáni magatartására is.

Ha azt kell eldönteni, hogy a történelem kinek adott igazat, akkor nem kétséges, hogy Erdei Ferencnek. Némelyek ma azt a furcsa játékot űzik, hogy a szocializmus építése közben elkövetett torzítások miatt semmissé akarják tenni az Erdei-féle választás történelmi igazságát. Pedig ez egy teljesen történelmietlen eljárás. A negyvenes évek elején a szocialista átalakulás mellett kiállni a reális jövő melletti állásfoglalást jelentette, még akkor is, ha nem lehetett pontosan tudni, milyen lesz a szocializmus.

Ilyen előzmények után nem csoda, ha Erdei Ferenc a felszabadulás után a magyar politikai élet egyik legaktívabb személyiségévé válik. A kérdés az, hogy az új helyzetben mit képvisel. A Nemzeti Parasztpárt főtitkára, és különböző időszakokban e párt megbízásából különféle miniszteri tisztségeket visel, de mindvégig a munkáspártokkal való együttműködésnek a híve, mégpedig a paraszti fejlődés érdekében. Ez az, amit a Nemzeti Parasztpárton belül azok, akik a múltban a harmadik utat képviselték, 1945 után pedig a polgári demokrácia felé hajlottak, nem tudtak megbocsátani neki, és ma emlékiratok-

ban is visszhangzik az elítélés. Nem tudok egyetérteni azokkal, akik 1945 utáni tevékenységét szembe akarják állítani korábbi gondolkodásával, és úgy állítják be a dolgot, minthogyha valamiféle megtorpanás következett volna be a gondolkodó fejlődésében. Erdei csak a saját útját járta, mégpedig a leglogikusabb következetességgel, de egyben olyan politikusként, aki mindig számol a realitásokkal.

A paraszti kérdés szempontjából az ő álláspontja 1945 előtt az volt, hogy a mezőgazdaságnak és ezzel együtt a parasztságnak a kapitalista fejlődés útjára kell lépnie. A földreform végrehajtása után az volt a véleménye, hogy már nem járható a kapitalista út, amint azt Veres Péter *Paraszti jövőndő* című könyvével vitatkozva 1948-ban megírja.¹⁶ A vita lényege az, hogy a földreform után mi történik. A gazdag parasztság meggazdagodik, a földhöz jutottak és a szegény parasztok nyomorúságba kerülnek, mivel egyszerűen nincsenek meg azok a technikai és pénzügyi eszközeik, amelyek segítségével ezt a felparcellázott mezőgazdaságot a termelés és a termelékenység megfelelő színvonalára tudják emelni. Nem az ideológiából indul ki, hanem ezekből a gazdasági és technikai tényekből, és ezen az alapon lesz a szövetkezeti mozgalom hirdetője is. Ez az állásfoglalása az új gazdasági helyzet tudományos mérlegelése alapján alakul ki, és nem valamiféle konjunkturális meggondolás hatására. Az igaz, hogy e tekintetben ő közelebb került a kommunistákhoz, mint a Nemzeti Parasztpárt más vezetői, de nem egyszerűen a kommunista pártprogram elfogadásáról van szó, hanem igazi egyetértésről, egy olyan embernek az egyetértéséről, aki tudja, hogy azon az úton, amelyet némelyek a Nemzeti Parasztpártban is javasolnak, a parasztság nem tud egzisztálni.

A népi írókkal és a fiatal értelmiséggel fenntartott kapcsolata érzékennyé tette 1945 után is az értelmiség problematikájára. *A magyar értelmiség útjáról* szövege Szekfű és Szabó Dezső hatását elemezte, s arra a megállapításra jutott, hogy „a magyar értelmiség most nemcsak riadtan és utat veszve áll a változás után, hanem reménytelenül és az aléltóságig fejbe ütve is”.¹⁷ Látja, hogy e mindkét irányból jövőeknek nehéz „megtérni”, a Szekfű-követőknek konzervatív antifasisztából kell demokratáknak lenni, a Szabó Dezső-követőknél „a fasiszmussal érintkező népi-faji radikalizmusból kell átlendülni a népi demokráciába”.¹⁸ Az „átlendülést” azonban szükségesnek látja segíteni, s később is a segítség álláspontjára helyezkedik — de úgy, hogy fenntartja saját, a megsegítettekétől eltérő véleményét is. Ez azt is jelenti, hogy nem tartja lehetségesnek az értelmiség félreállítását, s nemcsak az értelmiség, hanem a társadalom szempontjából sem, amelynek szüksége van rájuk.

1948-ig meg van győződve arról, hogy a fejlődés a népi demokrácián keresztül halad a szocializmus felé, és a népi demokratikus szakasz nem rövid. 1947 januárjában előadást tart a demokráciáról, amelyben hangsúlyozza, hogy a polgári demokrácia nem elég, mert „nem szüntette meg a kizsákmányolás és az elnyomás, a kapitalizmus uralmi rendszerét”. „... más formáját kell megvalósítani — írja — a demokráciának, olyan formáját, amely a jelenlegi viszonyok között hatásosan nyúl bele a társadalom kialakult uralmi rendszerébe. Tehát, ki kell sajátítani az idők folyamán felhalmozódott nagy vagytonokat, kivetni a hatalomból a régi uralkodó elemeket, korlátozni politikai befolyásukat és előnyt biztosítani a dolgozó osztályoknak, a parasztságnak és a munkáságnak.”¹⁹ Ez az álláspont távol áll Bibó István demokráciakoncepciójától, amelyet ma sokan az Erdei által említett körülményeket nem tekintve, idealizálnak. De a népi demokrácia Erdei számára mégsem szocializmus, és nem is ve-

zet szükségszerűen oda: a népi demokrácia szerinte nem szocialista rendszer, csak kapitalistaellenes politika. A szocializmus szerinte mindenekelőtt a termelés társadalmi megszervezését, az osztálykiváltságok megszüntetését és a nemzetek egymás elleni imperialista törekvéseinek lehetetlenné tételét jelenti. Egy ilyen társadalom kialakulásához azonban idő kell, és megvalósulási formáját Magyarországon nem lehet megjósolni. Elutasítja azonban eleve a demokrácia és a szocializmus szembeállítását: „Ha egyszer valóban a szocializmus megvalósítására kerül a sor, akkor az nem lehet más, mint a demokrácia követelményeinek az akkori körülmények közt való következetes és komoly megvalósítása.”²⁰

Ez az álláspont nemcsak a polgári demokráciától határolja el magát, hanem az újból jelentkező harmadik úttól is. Amikor 1947 márciusában Széchenyi-ről tart előadást, a harmadik út tételeit így foglalja össze:

„a) *Mély, nagy, igaz, szép eszméi vívódás és képzelődés a nép, a magyarság, a nemzet sorsa felől;*

b) *Ez induláskor politikai erő is.* Előrevivő tényező.

c) *De valóságos társadalmi mozgalmak és harcok kifejlődésekor:* visszahúzóds az eszmék igazságaiba és szépségeibe.

Nem reakció, mert nem a régi rend. De nem is a harc szellemi, politikai szolgálata, mert visszahúzódik, félreáll és nem vállalja azt, ami folyik, ámbár kívánta és részt vett az indításában.”²¹

Erdei nem ezt az utat választja, hanem a részvételt a valóságos társadalmi harcokban. Így kívánja, így képzei el ő a fölszabadulást. Foglalkoztatja a nagy egyéniség kérdése, azé is, aki történelemformáló erővé válik, ha követi a történelmet, a nép életét. Ő ez utóbbi példát választja népe érdekében is, mert Erdeinél a szociális haladás mindig összekapcsolódik a paraszti felemelkedéssel. Első helyre a szociális haladás kerül, de csak azért, mert ez a logikus és történetileg is megvalósítható sorrend.

Erdei útját meghatározza a nemzetközi helyzetről vallott felfogása is: ő világosan látja 1948-ban, hogy a Szovjetunió és a kapitalista országok között kell választani belpolitikai szempontból is. 1948 szeptemberi főtitkári beszámolójában ki is mondja: „a magyarországi kapitalizmusnak a maradványai szerves összefüggésben állnak a világ nemzetközi kapitalizmusának nagyhatalmaival”.²² Magyarul: aki nem akar kapitalizmust Magyarországon, annak a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal kell szövetkeznie. Így zárul be a kör: nem kell kapitalizmus, nem kell polgári demokrácia, a kapitalizmus uralmi rendszerét felszámoló népi demokrácia kell, s ehhez megfelelő külföldi támasz.

Ezzel a meggyőződéssel került szembe azzal a fordulattal, amely a népi demokratikus országokban bekövetkezett a Tájékoztató Irodának a Jugoszláv Kommunista Pártot elítélő határozata után. Amikor Erdei 1968-ban visszaemlékezett a szárszói konferenciára, s megvonta a mérleget, megállapította, hogy a vágy és a tény egybeesett, amikor a néphatalom megvalósult és a szocialista átszervezés került napirendre. Tehát a fejlődés neki adott igazat, de nem minden úgy valósult meg, ahogy gondolta. Idézem: „Egy valami azonban tökéletesen hiányzott az én gondolkodásomból is, gondolom, a többiekéből is: olyasmiknek a sejtése, ami később a »személyi kultusz« címet kapta. Hogy a néphatalom és a szocializmus kivívása olyan dogmatizmus, voluntarizmus és személyi önkény torzulásait ölthesse, amint az bekövetkezett, arra nem voltak érzékszerveink, azért is lettünk olyan vakok és bénák vele szemben.”²³

Azok, akik Erdei pályájának 1949 és 1956 közötti részével foglalkoznak, úgy szólnak erről, mint az egyik legkritikusabb periódusról, amellyel kapcsolatban nemcsak politikai, hanem erkölcsi kérdések is felmerülnek. Vagy elit-lik opportunizmusa miatt, vagy megtorpanásról beszélnek, vagy egyszerűen érthetetlennek tartják magatartását. Ne feledjük: 1949-ben lett földművelésügyi miniszter, 1953-ban igazságügyi, majd rövid ideig ismét földművelésügyi miniszter, és 1955-től a Minisztertanács elnökhelyettese, 1956. október 31-ig. Ez azt jelentette, hogy része, sőt irányító szerepe volt a beszolgáltatásban és a mezőgazdaság szocialista átszervezésében, mindazokkal a torzulásokkal együtt, amelyek azt jellemezték. Vállalta tehát a Magyar Dolgozók Pártjának agrárpolitikáját. Különösen nehéz helyzete volt a Földművelésügyi Minisztériumban, ahol egyik oldalon mint a szövetkezeti mozgalom híve, olyan programot hajtott végre, amely végső fokon szíve szerinti program volt. A módszerek azonban — ahogy ezt a programot végre kellett hajtani — nem voltak szíve szerintiek, sőt, rákényszerítettek. A kérdés az, hogy ha megadatik egy politikus számára a lehetőség egy általa helyesnek tartott általános cél megvalósítására, vajon vonuljon-e vissza, mert a módszerek tekintetében magának is kételyei vannak. Erdei Ferenc ebben a helyzetben azt választotta, amit Reményik Sándor az erdélyi magyarságnak üzent: az „ahogy lehet” pozícióját. Erre lehet azt mondani, hogy „nem elég”. Le kellett volna mondania, vissza kellett volna vonulnia, mást kellett volna csinálnia? Azt hiszem, hogy Erdei Ferenc egész eszmei fejlődése azt bizonyította, hogy ő inkább a nehézségeket, sőt, az ellentmondásokat is hajlandó volt vállalni, azért, hogy az általa legfőbb jónak tartott paraszti felemelkedést szolgálja.

Tegyük mindehhez hozzá, hogy megérhette a hibák korrekcióját is 1956 után, és a termelőszövetkezeti mozgalom fellendülését, ami igazolta kiindulópontjának helyességét. Kérdés, hogy ebben az esetben is egy politikus túlteheti-e magát azon a felelősségen, amely egy rossz irányzatért és sok egyéni tragédiáért terheli. Erdei a mezőgazdaság szocialista átalakítását — minden konfliktus ellenére is — helyeselte, részvételét annak végrehajtásában nem morális szempontból vizsgálta. Az 1950-es évek elején a mezőgazdaságban végbementeket a végeredmény szempontjából fogta fel, s ez a végeredmény a mai magyar mezőgazdaság. Közben, ha már morális kérdéseknél tartunk, azt sem felejtjük el, hogy ő kezdte meg, mint igazságügy-miniszter a rehabilitációs eljárást és a szocialista törvényesség helyreállítását. Itt azt az ellenvetést lehet tenni, hogy miért nem tiltakozott például Rajk elítélése ellen, akivel személyes barátságban volt. Erre nincs más válasz, mint az, hogy maga is elhitte, amit a perben állítottak Rajkról — „vak és béna” volt, ahogy nagyon sokan mások, akik nem tételezték fel, hogy a szocialista politika összeegyeztethető a konstruált perekkel. Természetesen sok visszásságot látott, igyekezett segíteni, s amikor nem tudott, az „ahogy lehet” álláspontjára helyezkedett.

Még 1956 előtt Erdei gondolkodásának előterébe került az agrárgazdaság, az üzemszervezés és a közigazgatási reform problematikája, abból kiindulva, hogy a nagy átalakítás után szakszerű gazdasági és állami szervezeteket kell kialakítani. 1956 októberé—novembere az ő számára is súlyos válságot jelentett, s ebből a tudományos kutatás vezette ki, amelyet mint az Agrárgazdasági Kutatóintézet, illetve mint az MTA főtitkára végzett. Közben aktívan részt vett a mezőgazdaság szocialista átalakításában, és kísérletet tett a tudományos kutatás újszerű szervezésére és tervezésére. 1964-től mint a népfront főtitkára, is-

mét bekapcsolódott a politikai életbe, és a szövetségi politika kialakításában, a szocialista demokrácia fejlesztésében játszott jelentős szerepet. Utolsó munkája, *Város és vidéke*,²¹ a magyar településfejlesztés, a tanya, a falu, a város fejlesztési problémáival, ezek összefüggéseivel foglalkozik, szinte jelezve azt, hogy megint az összkép érdekli, s nemcsak egy-egy terület. Ez a totalitásban való gondolkodás, a tudomány által alátámasztott előrelátás és az a meggyőződés, hogy van haladás, jellemezte munkásságát élete utolsó percéig.

1971-ben, Makón megtartott választási beszédében²⁵ nemcsak a szocialista rendszer szükségessége, de fejlesztése irányai mellett is hitet tesz, amikor kifejti a Magyar Szocialista Munkáspárt politikáját, helyeselve a gazdasági programot, amely jelenti a munka termelékenységének emelését, a fejlesztési erőknak hatékonyabb felhasználását, a nemzetközi munkamegosztásban a részvétel fokozását, a szervezés és vezetés színvonalának emelését, a tudományos eredmények hatékonyabb felhasználását és kiemelve a társadalmi-politikai programot is, és ebben a szocialista nemzeti egység alapján az állami élet, a demokrácia fejlesztését. Nem véletlen, hogy ezt a beszédet éppen Makón adta elő, mint ahogy a *Város és vidékét* is Makóról írta: mindig vissza-visszatért a városhoz, amelyet ismert, hogy gondolatait, országos tapasztalatait szembesítse az általa oly jól ismert helyi viszonyokkal, s így általánosítsa.

Élete utolsó esztendei az igazolás esztendei voltak, hisz hibákat lehetett kijavítani és új tervekkel lehetett megvalósítani, a régi gondolatok alapján, országosan és helyileg is. Ennél nagyobb öröm egy politikust nem érhet. Megérte azt, amit egyik fiatalkori levelében írt 1935-ben: „a jó próféta hazájában próféta”.²⁶

Erdei politikai gondolkozását megismerni azt jelenti, hogy megismerjük a XX. századi magyar fejlődést és annak teoretikus visszatükröződését és előrelátását. Megismerünk egy gondolkodás- és magatartásformát, amely tudatosan vizsgálta — ha tetszik: tudósi tudatossággal — a társadalmi valóságot és ugyanakkor állást is foglalt a gyakorlati politikai kérdésekben. Volt-e konfliktus gondolkodás és politika között. Igen, volt. De épp a gondolati megközelítés adott erőt és reményt, hogy a felismert törvényszerűségek mégis utat törnek maguknak. Etikusan volt-e ez a magatartás? Olyan értelemben vitatható, hogy lelkiismeretét megnyugtatta az általánossal, amikor a különös, az egyes esetek ellentmondanak meggyőződésének, de abban az értelemben vitathatatlanul és magas fokon etikus, hogy egész életét a magyar nép és ezen belül a magyar parasztság sorsa megváltoztatásának szánta. *Emberül élni* — ez az ő üzenete,²⁷ s ő azt tette, amit az ember csak tehet nehéz körülmények, ellentmondások között is: ember maradt, aki küzdött, hibázott, újra küzdött — s megvolt nagy elégtétele, győzött is. A magyar történelmi gondolkodásban gyakran csak a tragikus hősnek, az elbukónak vagy az áldozatnak adnak igazat, változtassunk ezen: ismerjük el azt a küzdőt is, aki lábon maradt, akinek a történelem bukhatók után igazat adott.

JEGYZETEK

1. Naplórészletek. München, 1953. november 29. Kézirat a szerző hagyatékában.

2. Levél Erdei Sándorhoz. Hága, 1936. január 27. Kézirat a szerző hagyatékában.

3. Levél Erdei Sándorhoz. Berlin, 1936. február 8. Kézirat a szerző hagyatékában.

4. Futóhomok. A Duna—Tisza köz földje és népe. Bp. 1937. Athenaeum.
5. Parasztok. Bp. 1938. Athenaeum.
6. Magyar város. Bp. 1939. Athenaeum.
7. Magyar falu. Bp. 1940. Athenaeum.
8. Magyar tanyak. Bp. 1941. Athenaeum.
9. A magyar társadalom. In: Szárszó, Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet Tábor előadás- és megbeszéléssorozata. Bp. 1943. Magyar élet, 35. o.
10. Erdei Ferenc vitazáró beszéde. In: Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet Tábor előadás- és megbeszéléssorozata. Bp. 1943. Magyar Élet, 79. o.
11. A magyar társadalom. 34. o.
12. Erdei Ferenc vitazáró beszéde. 80. o.
13. Uo. 80. o.
14. Uo. 80. o.
15. Uo. 81. o.
16. A paraszti jövőendő. Fórum, 1948. 7. sz. 547—562. o.
17. A magyar értelmiség útja. In: Új szellemi front. Bp. 1946. Szikra. 37. o.
18. Uo. 37. o.
19. Demokrácia—népi demokrácia—szocializmus. Előadásvázlat 1947. január. Gépelt kézírata a szerző hagyatékában. 4. o.
20. Uo. 7—8. o.
21. Széchenyi. A Győrffy kollégiumban tartott előadás vázlata. 1947. március 22. Kézírata a szerző hagyatékában.
22. Erdei Ferenc főtitkári beszámolója. In: A Nemzeti Parasztpárt 1948. szeptember 14-i országos értekezlete. Bp. 1948. 31. o.
23. Emlékezés Szárszóra. Kortárs, 1968. 8. sz. 1298—1299. o.
24. Város és vidéke. Bp. 1971. Szépirodalmi Könyvkiadó.
25. Választási beszéd Makón. 1971. április 15-én. In: Erdei Ferenc válogatott írásai és beszédei. Bp. 1973. Kossuth Könyvkiadó. 419—437.
26. Naplórészletek. München, 1935. dec. 4. Kézírata a szerző hagyatékában.
27. Futóhomok. 3. kiad. Bp. 1957. Gondolat Kiadó. 133. o.

KURUCZ D. ISTVÁN FALIKÉPE (RÉSZLET)